

MEHMET EMİN RESULZADE

PAN-TURANİZM VE
KAFKASYA MESELESİ

Noy Jordaniya'nın Ön Sözü ile
(Paris: Kafkas İstiklal Komitesi, 1930)

Ruşçadan Çeviren ve Yayına Hazırlayan
Vügar İmanbeyli

İstanbul - 2020

YAYIN NU: 1595
KÜLTÜR SERİSİ: 910

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-625-408-005-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

Özgün Adı: *O Panturanizme - V Sviazi s Kavkazskoy Problemy.*

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN. VE TİC. A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk.
Güven İş Merkezi Nu:6/13, Bağcılar-İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

Türkçe Baskıya Ön Söz.....	7
Neşriyattan.....	11
Ön Söz (Noy Jordaniya)	15
Rusya Köleliğinde	16
Ne "Gübre", Ne de "Malzeme"!.....	28
Pan-Turanizm ve Kafkasya Meselesi.....	34
I- Emperyalci Devletçilerin Demagojisi.....	34
II- Zarevand'ın Kitapçığı.....	37
III- Günümüzdeki Pan-Turanizm.....	41
IV- Mazideki Pan-Turanizm.....	50
V- Pan-Turanizmde İki Eğilim.....	62
VI- Kafkasya Konfederasyonu Düşüncesi.....	66
VII- Genel Çıkarımlar ve Netice.....	68
Ekler.....	72
Acayip İtirazlar.....	72
Azerbaycan ve Kerenski.....	74
Türkiye ve Pan-Turanizm.....	75
Mühim Bir Konferans.....	78
Kerenski'nin Endişesi.....	79
Rezulzade M. Emin Bey'in Bir Eseri Münasebetiyle.....	81
Üç Kitap İlanı.....	84
Dizin.....	86

TÜRKÇE BASKIYA ÖN SÖZ

Pan-Turanizm, genel hatlarıyla 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, bir anlamda Pan-Slavizme ve Batılı kolonyalizme karşı olarak ortaya çıkan ve tüm Türk halklarının ortak bir devlet etrafında siyasi birliğini kazanmasını amaç edinen cereyanın ismi idi. Çarlık Rusyası'ndaki Türk halklarının belli aydınlarının yanı sıra Osmanlı Türk münevverlerinin birçoğunca da zamanında savunulmuş idi. Hatta Balkan Savaşları ve Cihan Harbi yıllarında söz konusu haletiruhiye en zirve noktasına çıkmıştı. Fakat Rusya'daki 1917 devrimleri akabinde Türk halklarının bazılarının kısa süreli de olsa müstakil devletler kurarak bu tecrübeyi yeniden yaşamaları, akabinde Osmanlı'nın Cihan Harbi'ni kaybedişiyle başlayan İstiklal Savaşı'nın millî sınırlarda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla neticelenmesi ve muhtemelen son olarak da Rusya'nın tekrar eski "yakın çevre" sini tahakküm altına alması, Pan-Turanist cereyanı sönmüştür. Hele 1920'lerde cumhuriyetin kurucularının iç yapısal düzenlemelere ağırlık vermesiyle de sınır-aşırı politik söylemler dönemi bitmiş sayılırdı. O esnada artık Pan-Turanizmden geriye kalanlar, bazı entelektüel çevrelerde Türk halkları arasında siyasiden ziyade kültür (iş) birliği diskuru olmuştu ki, bunun da müteakip yıllarda çok doğrusal bir yol takip etmeyip zaman zaman kısıtlandığı da vaki idi.

Elinizdeki bu "yükte hafif, pahada ağır" kitap da, yaklaşık 90 sene önce, 1920'lerin sonunda Rus muhacir basınında Pan-Turanizm mevzusu etrafında yeniden ortaya çıkan tartışmalara bir cevap olarak kaleme alınmıştır. Müellifi, 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın liderlerinden, önemli fikir ve aksiyon adamı Mehmet Emin Resulzade'dir (1884-1955). Türkçü haletiruhiyeye de hemhal olan, ama daha ziyade kendi halkının millî kimliğinin gelişmesinde pek mühim bir rol oynayan Resulzade, aynı zamanda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (1918-1920) de kurucu babalarındandır. O, bu cum-

huriyetin var olduğu dönemde ve dahi 1920'lerde Türkiye'de bulunduğu muhaceret yıllarında da Kafkas halklarının bir konfederasyon etrafında birleşmesi fikrini savunmuştur. Hatta o, Kafkasya Konfederasyonu fikrini, 1926'da İstanbul'da Azerbaycanlı, Gürcü ve (Kuzey Kafkasyalı) Dağlı muhacirlerin katılımıyla kurulan Kafkas İstiklal Komitesi vasıtasıyla da genişçe tebliğ etmekteydi. Bu kitap da söz konusu komite tarafından Ekim 1930'da Paris'te Rusça yayımlanmıştır.¹

Rus muhacir basınında mevzubahis Pan-Turanizm tartışmasını yeniden alevlendiren, aslında iki Ermeni yazarın (Zaven ve Vartoui Nalbandyan) Zarevand müstear ismiyle kaleme aldıkları ve Ocak 1930 tarihinde Paris'te Rusçaya çevrilerek neşredilen *Türkiye ve Pan-Turanizm* kitabı olmuştur.² Nalbandyanların yayını özetle 1920'lerdeki Türkiye'nin entelektüel çevrelerinin Pan-Turanıcı olduğunu ve Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın dahi Pan-Turanist politikalar izlediğini iddia etmekteydi. Bu iddiaların amacı, bir yandan Rus muhacir basınında "yeni Turanist tehdit" tezini işleyerek hem Rus hem de Ermeni milliyetçi muhitini konsolide etmek, diğer yandan ise, birkaç seneden beridir Kafkas Konfederasyonu teziyle sıkı iş birliği örneği ortaya koyan Gürcü, Dağlı ve Azerbaycanlı muhacirlerin saflarını bölmek ve çabalarını sekteye uğratmaktı. Nalbandyanların kitabı müteakip dönemde Fransızcaya, İngilizceye ve Farsçaya da çevrilmiştir. İçindeki pek çok uydurma malumata bakılmaksızın 1991 sonrasında Moskova ve Erivan'da müteaddit defalar yayımlanmaya devam etmekte ve hâlâ önemli bir kaynak muamelesi görmektedir. Son olarak geçtiğimiz yıllarda Türkçeye de çevrildiğini not etmek gerekir.³ Tüm bunlar dolayısıyla, vakti zamanında Resulzade'nin Nalbandyanlara verdiği cevapların Türkçe olarak neşredilmesi de zaruri hale gelmiştir.

¹ Kitabın tam künyesi şöyledir: M.E. Rasul-Zade, *O Panturanizme: V Sviazi s Kavkazskoi Problemoi* [Pan-Turanizm Hakkında: Kafkasya Meselesiyle İlişkili] (Paris: Kafkas İstiklal Komitesi, 1930).

² Zarevand, *Turtsiia i Panturanizm* [Türkiye ve Pan-Turanizm] (Paris: 1930). Aslında bu çevirinin, 1926'da Boston'da Hınçak Komitesi tarafından Ermenice neşredilmiş idi.

³ Bu kitabın künyesi şöyledir: Zare Vand Nalbantyan, *Ermeni Cephesinden Pan-Turanizm*, çev. Katayoun Sarnesar (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2011). -en.

Nalbandyanların kitabındaki yalan yanlış bir sürü çelişkili bilgi ve uydurma malumatı ayırıştırmak ve kritiğini yapmak hacimli bir kitabın mevzuu da olabilirdi. Ama Resulzade, Nalbandyanların iddialarını kısa ve öz bir şekilde çürütmeyi tercih etmiştir. Bunu yaparken de sağlam mantık, somut kaynak ve delillere dayanmıştır. Özetle, o, Nalbandyanların ve bazı Rus muhacirlerin “Pan-Turanist tehlike” konusunda çıkardıkları gürültünün temelsiz olduğunu ortaya koymuştur, zira 1920’lerin Türkiye’sinin entelektüel çevrelerinin ve resmî otoritelerinin bu yönde ne bir beyanı, ne de politikası mevzu bahis idi. Resulzade’ye göre, “artık romantik ve siyasi Pan-Turanizm mevcut değildi, bunun yerini yalnız reel ve somut millî amaçları takip eden Türkçülük” almış idi. Yine onun ifadeleriyle “mevcut haliyle Türkçülük, Kafkasya için hiçbir tehdit oluşturmamakta, aksine, Rus emperyalizmi aleyhindeki bir düşünce olarak Kafkasya’nın müttefikini” sayılmaktaydı. Burada asıl ana akım Rus muhacirleri ile onlara destek çıkan Ermeni zevatın savunduğu “Pan-Rusculuk” tehlikesinden korunmak gerekirdi. Son olarak, Resulzade, “bağımsız Konfederatif Kafkasya’nın siyasi birliği dışında başka bir kurtuluş yolu”nun olmadığını da kaydetmekteydi.

Resulzade’nin eseri, ön söz, iki dergi makalesi ve konuyla ilgili verdiği konferansın uzun bir raporundan oluşmaktadır. “Ön Söz”ü dönemin Gürcü liderlerinden Noy Jordaniya kaleme almıştır. Makaleler ise, Resulzade’nin naşiri olduğu *Odlu Yurt* dergisinde zamanında yayımlandığından müellifin orijinal dilinin korunması, elbette ki, esas alınmıştır; yalnız bunlar günümüz Türkçesinin imlasına göre ikmal edilmiş, bazı yazım hataları düzeltilmiş, ayrıca Rusçalarıyla karşılaştırılarak tespit edilen birtakım farklılıklar, eksiklikler ve eklemeler de dipnotlarda gösterilmiştir. Konferans raporu ise doğrudan çevrilmiştir. Bu nedenle, makaleler ile konferans raporunun dili arasında birtakım farklılıkların bulunması tabii karşılanmalıdır. Konferans raporunun dilini bozmamak için dönemin metinlerinden yapılan bazı iktibasların orijinalleri de dipnotlarda verilmiştir. Yazım kurallarıyla ilgili şunu da kaydedelim ki, bahsi geçen makalelerde Pan-Turanizm ve diğer tüm “pan”lar bitişik ve küçük harfle yazılmıştır. Metnin daha rahat anlaşılması için tüm metin boyunca geçen bazı kavram ve bilhassa kişilerle ilgili dipnotlarda ilave açıklamalar verilmiştir. Bunların yanında, *Odlu Yurt* dergisinde Pan-Turanizm tar-

tışması ve Nalbandyanlarla doğrudan ilgili olan birkaç yazı da Ekler kısmına konulmuştur. Burada Resulzade'nin kitabının ilan metinleri de vardır. Bu arada, metinlerin tercümesinde ve yayına hazırlanmasında muhtemel tüm hataların şahsıma ait olduğunu da belirtmek istiyorum.

Son olarak, Pan-Turanizm tartışmasıyla ilgili Resulzade'nin cevapları da artık Türkçede yayınlandığına⁴ göre bundan sonrası meraklı okurların kıyaslamasına kalmıştır. Okurlar, elbet kimin yalan yanlış malumatla çeşitli iddialar ileri sürerek komşu toplumlar arasında nifak tohumları yaymaya çalıştığını, kimin bunları somut delillerle çürüterek ortak yaşama çağırdığını kendileri ayırt edeceklerdir. Aslında Nalbandyanlar kitaplarında tüm Türklere yönelik topyekûn bir "düşman" imajı çizerken, Resulzade Kafkas halklarının birlik ve beraberlik içinde bir arada yaşaması gerektiği mesajını doksan sene öncesinden tebliğ etmekteydi.

Vügar İmanbeyli
İstanbul, Şubat 2020

⁴ Yeri gelmişken, geçtiğimiz günlerde bu eserin tercümesi Rusça orijinaliyle birlikte Bakü'de de şu künye ile yayınlanmıştır: M.E. Resulzade, *Panturanizm Haqqında: Qafqaz Problemi ilə Əlaqədar*, haz. Aydın Balayev (Bakü: Jekoprint Çap Evi, 2020).

NEŞRİYATTAN

Pan-Turanizm konusunda Rus basınının bazı kesimlerinin yayınlarına cevap olarak Mehmet Emin Resulzade¹ Beyefendi'nin zamanında birtakım makaleleri yayınlanmış ve ayrıca kamuoyu önünde konuşmaları da söz konusu olmuştur.

Bu makale ve konuşmalarda Türkçülük akımıyla alakalı zengin maddi malzemenin var olmasının yanı sıra genelde Türk halklarının

¹ Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan toplumunun en önemli liderlerinden birisi idi. Bakü doğumlu Resulzade, siyasi faaliyetlere ve gazeteciliğe genç yaşlarında başlamıştır. Öyle ki, 1902-1903'te Müslüman Gençlik Teşkilatı'nı kurup yönetmiştir. 1904'te Bakü'de ilk Müslüman sosyal-demokrat örgüt olan *Himmet*'in kurucularından biri idi. Üniversite tahsili almamasına rağmen toplumsal faaliyetlerde de öncü konumlarda bulunmuş, bir süre hayır cemiyetlerinde yöneticilik yapmıştır. 1908'de İran Meşrutiyetine katılmak üzere gittiği Tahran'da sosyalist eğilimli İran Demokrat Partisi'nin kuruluşuna katılmış ve *İran-i Nev* gazetesini neşretmiştir. Bundan sonra İstanbul'a geçerek 1911-1913 yılları arasında Türkçülük hareketinin mensuplarıyla hemhal olmuştur. Bakü'ye geri döndüğünde *Açık Söz* gazetesini 1915'te tesis etmiş ve yine kurucusu olduğu Müsavat Partisi'nin nüfuzunu yaymaya çalışmıştır. Şubat 1917 Devrimi ile birlikte siyaset sahnesinde daha aktif bir dönemi başlamış ve bu süreçte Azerbaycan'ın önde gelen politikacılarından birisine dönüşmüştür. Mayıs 1917'de Moskova'da yapılan Rusya Müslümanları V. Kongresi'nde savunduğu teritoryel özerklik tezi kabul görmüştür. Resulzade, 1918-1920 arasında faaliyet gösteren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucu babalarından biri olmuştur. Bolşeviklerin bu cumhuriyeti yıkmasından bir süre sonra 35 sene sürecek ikinci muhaceret döneminde Azerbaycanlı ve Kafkasyalı muhacirlerin birlikte Sovyet rejimine karşı mücadelesini örgütlemeye çalışmıştır. 1920'lerde Türkiye'de *Yeni Kafkasya*, *Azeri Türk*, *Odlu Yurt* gibi dergiler çıkarmıştır. 1928'de resmi baskılar üzerine Türkiye'den ayrılarak faaliyetlerini Avrupa'da sürdürmüştür. 1947'de Ankara'ya dönen Resulzade hayatının sonuna dek Azerbaycan tarihi ve kültürüyle ilgili çalışmalarına devam etmiştir. Azerbaycan milli kimliğinin gelişmesi hususunda müstesna yeri olan Resulzade'nin faaliyetleri ve siyasi görüşleriyle ilgili en son çıkan yayınlardan birisi için bk. Aydın Balayev, *Mamed Emin Rasulzade: Politicheskii Portret* [Mehmet Emin Resulzade'nin Siyasi Portresi] (Bakü: TEAS Press, 2018).

millî hareketlerine, özelde ise, belirtilen tepkilerle ayrışan Azerbaycan millî istiklal hareketine yönelik yapılan tüm demagoji ve iftiralara karşı ayrıntılı cevaplar bulunmaktadır.

Aktif siyasetçi, meşhur yazar ve Azerbaycan millî hareketinin ideoloğu olması hasebiyle müellifin toplumsal-siyasal konumu, söz konusu cevaplara ayrı bir mana ve ehemmiyet kazandırmaktadır.

Kafkas İstiklal Komitesi,² Kafkas davasının yararına çalışmakta olan müellifin Kafkas davası için faydalı olacağını düşündüğü iki makalesini ve bir konferans konuşmasını Rusça ayrı bir kitapçık şeklinde yayınlamayı uygun görmüştür. Bununla da, konuya taraf olmayanlara bu mevzuda tek-tarafı tahrir içerikli enformasyonun tesirinde kalmadan özgürce karar vermelerine imkan sağlanacaktır.

Bu kitapçık, görüşlerini önemseydiğimiz okurlarımızın, Azerbaycan millî hareketinin amaç ve istekleri ve dahi Kafkasya Konfederasyonu'na yaklaşımlarıyla ilgili açık fikir sahibi olmalarını sağlar ise, maksadımıza tam olarak ulaştığımızı söyleyebiliriz.

² Kafkas İstiklal Komitesi 1926'da İstanbul'da Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasyalı muhacirlerin katılımıyla kurulan bir örgüt. Bir süre sonra Paris'e taşınmıştır. Burada 1940 yılına dek aylık *Promethée* dergisini yayınlamıştır. Davet edilmelerine rağmen Ermeni muhacirler bu komitenin faaliyetlerine katılmamışlardır.

ÖN SÖZ³

Azerbaycanlı ünlü yazar ve Azerbaycan'ın büyük demokratik partisi Müsavat'ın lideri M.E. Resulzade tarafından kaleme alınan bu çalışma, Müslüman âleminin yeniden canlanmasıyla alakalı olan herkes için, şüphesiz, büyük ilgi uyandıracaktır. Burada biz, temel kaynaklardan Türk halkları arasındaki fikir hareketleri ve bunların kültür ve özgürlük uğruna mücadele eden öncülerinin siyasi programlarıyla ilk defa tanışmış olacağız. Müellif, son derece açık bir şekilde, büyük maharet ve vukufla söz konusu cereyanları açıklamakta ve bunları Hıristiyan dünyasındaki benzerleriyle bağlantılı anlatarak okuru kıymetli ve öğretici bir sonuca -dünya kültürünün ortak oluşu fikrine- vardırmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki, şimdiye dek Batı'nın bir türlü anlayamadığı Doğu, aynen onun takip ettiği yollarla gelişmekte; Avrupalı toplumsal ve siyasal formlara doğru ilerleyerek millî ve siyasi fikir alanında Batı'nın yaşadığı evrimi yaşamaktadır. Türkiye'nin Avrupa medeniyeti ilkeleri doğrultusundaki reorganizasyonu, hiç de birkaç kişinin kaprisi ve derin köklerden yoksun bir emprovizasyon değil, Türk[iye] halkının daha önceki tüm tecrübesinin tamamen tabii ve tarihen kaçınılmaz bir sonucudur.

Hıristiyan düşünce, Türk[iye] devletinin dini temellere, Pan-İslamist kökenlere dayanarak var olduğuna bir türlü akıl erdirememekte, onu Müslüman dünyasının hususiyetlerine atfetmekteydi. Fakat bir zamanlar papalara tabi olan Avrupa'nın da aynı dini esaslar üzerine temellendiğini unutmamıştı. Doğu ve Batı, yeni tarihlerine aynı şekilde dini unsurun hâkim oluşu ile başlamışlardı, lakin Batı söz konusu hâkimiyeti Doğu'dan daha önce sonlandırmıştı. Pan-Katolisizm dâhilden Reformasyon ve devrimlerle; Pan-İsla-

³ Bu "Ön Söz"ün Fransızca tercümesi "Le Pantouranisme dans ses Rapports avec le Problème du Caucase" başlığı ile *Prométhée* (Paris), No. 48 (Kasım 1930), s. 1-2'de neşredilmiştir.

mizm ise hariçten savaşlar, isyanlar ve halkların metropolden -Türkiye'den- tedricen ayrılması ve bu sonuncunun fiilen ulus-devlete dönüşmesiyle yıkılmıştır. Ama bu tarihî olgunun öncesinde millî gelişme uğruna fikir hareketleri, düşüncelerin mücadelesi, ideolojik arayışlar söz konusu olmuştur. Elinizdeki çalışmanın müellifi, bizi bu düşünsel mücadelenin tüm dönüm noktalarıyla tanıştırmakta ve tarihin nasıl tekerrür ettiğini, Müslüman ve Hıristiyan halklarının fikir hareketlerinin benzerliğini göstermektedir. Pan-Turanizm, Pan-Türkçülük ve Türkçülük aynen Müslüman alemine taşınmış Pan-Germenizm, Pan-Slavcılık ve milliyetçiliktir. Bu akımları analiz eden müellif, tüm "pan"ları bir tarafa bırakarak reel ve canlı olarak sadece bir tek düşünce akımını kabul etmektedir. Bu, Türk devletlerinin birçoğunun temelini oluşturan ve aralarında sadece kültürel ilişkileri destekleyen Türkçülük akımıdır, ki bu da tarihî süreç ve Hıristiyan halklarının millî gelişmeleriyle de oldukça uyumlu olan bir sonuçtur.

Müslüman âleminin bu büyük uyanışı ve evrensel medeniyete katılması, kendisini sol olarak isimlendirilen Rus muhaceretinin bazı çevrelerinin dengesini bozmaktadır. M.E. Resulzade'nin bu çalışması, büyük kültür meselelerini tutucu bir bakış açısından yorumlayan söz konusu çevrelerin saldırılarına karşı bir cevap teşkil etmektedir. Bütün çeşit ve nüansları ile emperyalizm, her zaman aynı hastalıkla -tarihî körlük- malul olmuştur. Tarih, onlardan bağımsız ve onlara karşı gelişmektedir; ne olması gerekiyorsa, o gerçekleşecektir. Hakiki demokrasinin görevi, tarihin doğasını açık ve dürüst bir şekilde kabul etmek ve onun gidişatını yalnız normal toplumsal ilişkilere yöneltmeye çalışarak onunla barışmaktır. Halklar eşitlik, barış ve uzlaşma prensipleri çerçevesinde yaşamalıdır. Ne karşılıklı mücadele ve birbirini imha etme, ne de boyunduruk ve zulüm; aksine, karşılıklı saygı ve kabullenme, gönüllü uzlaşma ve kültürel yarış; işte, budur tarihin en güncel talebi. Sovyetler Birliği'nin nihayet asırlık uykudan uyanmış Müslüman halkları, hızlı adımlarla bu evrensel harekete doğru ilerlemekte ve medeni halklar ailesine dâhil olmaktadır. Uluslararası Demokrasi, aynen komşu

Hıristiyan halklar gibi, onları sadece Őu samimi ifadeyle karŐırlarlar:
Hoş geldiniz!

Noy Jordaniya⁴
Paris, Eylöl 1930

⁴ Noy Jordaniya (1868-1953), Gürcü Sosyal-Demokrat MenŐevik hareketinin meşhur liderlerinden olup 1906'da Rusya'nın I. Duması'nda milletvekilliği ve 1918-1921 arasında Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti hükümetinin baŐbakanlıĐını yürütmüŐtür. Bu cumhuriyetin BolŐevikler tarafından Şubat 1921'de iŐgal edilmesinin ardından M.E. Resulzade gibi mücadelesini muhacerette devam ettirmiş ve Paris'te vefat etmiştir.

RUSYA KÖLELİĞİNDE⁵

[...]⁶

Kafkasyalı muharrirlerden biri⁷ Rus emperyalizmini terviç eden⁸ Ermeni siyasilerine pek yerinde bir isim vermiştir - Rus emperyalizminin gönüllüleri!⁹ Böylerine, bizce, aynı hak ve aynı muvaffakiyetle “Rusya’nın köleleri” demek de caizdir.

Bu köleliğin parlak bir misalini Ermeni muharrirlerinden A. Hondkaryan¹⁰ vermiştir. Ukraynalı refikimizin¹¹ nükteli bir tabirince [1]¹²

⁵ Bu makalenin orijinali, daha önce *Odlu Yurt* (İstanbul), No. 59 (Birinci Kanun/Aralık 1929), s. 389-395’te yayınlanmıştır. Ayrıca, Fransızcası da “En Esclavage chez les Russes” başlığı ile *Prométhée* (Paris), No. 38 (Ocak 1930), s. 4-9’da neşredilmiştir.

⁶ Rusça metinde burada şu cümle eklenmiştir: “Bu makale, Kerenski’nin *Dni* gazetesinde (No. 59) yayınlanan Hondkaryan’ın ‘Türkiye Hizmetinde’ isimli yazısına cevap olarak *Odlu Yurt dergisinin* Aralık sayısında (No. 10) yer almıştır”. Burada *Odlu Yurt* ifadesi üzerine de bu dipnot düşülmüştür: “*Odlu Yurt*, M.E. Resulzade’nin naşirliğinde İstanbul’da yayınlanan ve Azerbaycan Milli Hareketinin haklarını savunan bir organ”. Bu arada, *Odlu Yurt*, Mart 1929 – Ağustos 1931 tarihleri arasında aylık olarak toplamda 31 sayı çıkmıştır. Derginin tıpkıbasımı için bk. *Odlu Yurt (1929-1931)*, Cilt I-II, haz. Ali Ergun Çınar (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014).

⁷ Burada söz konusu olan Gürcü millî demokratlarının lideri Georgi Gvazava (1869-1941) ve onun Paris’te Kafkas Dağlıları Halk Partisi organı olan *Gortsy Kafkaza* (Kafkasya Dağlıları) dergisinin No. 2-3 (1929) sayısında yayınlanmış “Dobrvolt’sy Russkogo Imperializma” (Rus emperyalizminin gönüllüleri) isimli makalesi idi.

⁸ Terviç eden: savunan.

⁹ Rusça metinde “Rus emperyalizminin gönüllüleri” ifadesi tırnak içinde vurgulu yazılmıştır.

¹⁰ Arşam Hondkaryan (1883- ?), Ermeni hukukçu, politikacı ve gazeteci. Sol SR (Sosyal-devrimci) grubuna mensup olup 1918-1920 arasında Ermenistan Cumhuriyeti meclisinde bulunmuş ve hükümette Adalet bakanlığı yapmıştır. Aralık 1920’de bu cumhuriyetin Bolşeviklere teslimiyle ilgili belgeyi imzalamıştır. 1921’den itibaren muhacerette bulunmuştur. Zarevand’ın söz konusu kitabını da Ermeniceden Rusçaya çeviren kişidir.

¹¹ Rusça metinde Ukrain muhacirlerin neşrettiği *Trizub* adlı basın organının ismi zikredilmektedir. *Trizub*, Ukrain siyasi muhacirlerinin 1925-1940 yıllarında Paris’te çıkardığı haftalık bir gazete idi.

¹² Matbuat ve kitabiyat kısmına müracaat oluna (Yazarın notu). [Rusça metinde bu

“hakiki Rus” olan bu Ermeni, sabık Rusya İhtilal Hükümeti reisi Kerenski¹³ tarafından neşrolunan *Dni*¹⁴ gazetesinde¹⁵ “Türkiye Hizmetinde” unvanı altında bir makale yazmıştır.

Makale, Rusya’da yaşayan mahkûm milletlerin mümessilleri tarafından imza olunarak, Cenevre’de toplanacağı mutasavver kongreye ait verilen beyanname [2]¹⁶ münasebetiyle yazılmıştır.

ifade bulunmuyor. “Nükteli tabir”le ilgili *Odlu Yurt*’un söz konusu sayısında yer alan “Acayip İtirazlar” başlıklı yazı için bk. Ekler kısmı].

¹³ Aleksandr Kerenski (1881-1970), meşhur Rus politikacı. Petersburg Üniversitesi’nde hukuk eğitimi aldıktan sonra uzun bir süre avukatlık yaptı ve mahkemelerde siyasi içerikli davalarda savunma yaparak ün kazandı. Bu davalardan birisi de Ermeni Taşnak Partisi militanlarının savunmasıyla ilgili idi. 1912’de IV.Duma’ya milletvekili seçildi. SR (Sosyalist-devrimci) grubuna mensup olmakla beraber liberallerin de geniş desteğini almaktaydı. Çarlığın 1917’de yıkılmasıyla Geçici Hükümette önce adalet, sonra savunma bakanı, daha sonra da başbakan oldu. Bolşevik Devrimi’yle birlikte Rusya’dan Avrupa’ya kaçarak 1920’li ve 1930’lu yıllarda Rus muhaceretinde siyasi ve basın faaliyetleri yürüttü. 1940’tan sonra ABD’ye yerleşti ve ömrünün sonuna dek Rusya tarihi ve siyasetiyle ilgili çeşitli yayın ve akademik çalışmaların içinde yer aldı.

¹⁴ *Dni* (Günler), Rus muhaceretinde 1922-1933 yıllarında Berlin ve sonra Paris’te önce günlük, sonra haftalık yayınlanan, SR (Sosyalist-Devrimci) partisine yakın, bir organ idi.

¹⁵ Rusça metinde “haftalık gazete” ifadesi kullanılmıştır.

¹⁶ *Odlu Yurt*, No. 8’e bakıla (Yazarın notu). [Rusça metinde bu ifade bulunmuyor. İlgili sayıda ise “Mahkûm, Milletler Kongresi” başlıklı şöyle bir haber bulunmaktadır: “Rus esaretinde bulunan milletlerden Azerbaycan, Kırım, Edil-Ural, Şimali Kafkasya, Ukrayna, Gürcistan, Kuban ve Don mümessilleri Eylül içtimai zamanı Milletler Cemiyeti’ne müşterek bir muhtıra ile müracaat eylemişlerdir. Muhturada denilmiştir ki:

Milletler Cemiyetinin yüksek ve mukaddes prensipleri yalnız M.C.’de aza bulunan milletler için değil, aza bulunmayan fakat M.C.’ne manevi yardım gösterebilecek milletler için dahi azizdir. Bu milletlerin ilk sırasında ecnebi hakimiyeti altında bulunan ve bu yüzden M.C.’de resmen temsil olunmayan milletler duruyorlar.

M.C. misakının büyük prensiplerine bütün varlıklarıyla merbut bulunan bu milletlerin, kendi yüksek prensiplerini M.C.’nin tatbik eylediği şerait içerisinde, sade seyirci kalmaları da gayri tabiidir. Bu milletler imkân ve kuvvetleri nispetinde umumî sulhun inkişafına, adalet ve beynelmilel teşrikimesaiye yardım etmek istiyorlar, çünkü beşeriyetin saadet ve kurtuluşu, M.C. prensiplerinin adaletsizlik ve tahakküm üzerine çalacağı zaferden asıldır.

Muhturanın sonunda deniliyor ki, 1929 Şubat 15’te mezkûr milletlerin Prag’da aktiçtima eden mümessilleri, yukarıda adları zikrolunan milletlerin M.C. ile manevi teşriki mesaisini ve bu milletleri alakadar eden hayati meseleleri tetkik ede-

Paris'te intişar eden *Promete*¹⁷ mecmuası etrafında birleşen Rusya'dan halas olmak isteyen milletlerin bu "separatistce" teşebbüsü, Ruslardan ziyade Rus geçinen Hondkaryanların hamiyetlerine dokunmuştur.

Bir kere bakınız! Bu tahammül edilir bir hadise midir?!... Olur mu ki Ukrayna, Kafkasya, Türkistan, Kuban, Kırım,¹⁸ Kazan ve saire gibi memleketler Rusya esaretinde kalmak istemediklerini, çıksınlar da bütün cihana karşı ilan etsinler?! İstiklal istesinler?!

İstiklal! Ne kadar köle ruhlu olsalar, içlerinden "milletler mahbesinde"¹⁹ kalmayı ne kadar canlarına minnet bilseler de, Hondkaryanlar bu şîara cepheden hücum etmenin mazeretini bilecek kadar kurnazdırlar. Bunu yapmazlar, çünkü o zaman asrın en makbul ve en yüksek mefhumuna karşı çıkmış olurlar. Aynı zamanda bu tarzda bir çıkış kendisine, ne de olsa, sosyalist süsü veren Kerenski gazetesinin zahiri mefkûreciliğine de uymaz! Sonra istiklalciliğe cepheden hücum, Hondkaryan'ın mensup olduğu millî mahfilde dahi o kadar hoş görünmez. Çünkü, sözde olsa da, bir Ermenistan istiklalinden bahsolunuyor!

rek kendi mukadderatlarına serbestçe malik olmak yollarını aramak maksadıyla bir kongre davetine karar vermişlerdir.

Muhırayı Azerbaycan namına Vekilli Mustafa Bey, Edil-Ural namına Ayaz İshaki, Şimali Kafkasya namına Süleyman Metçuk, Kırım namına C. Seyit Ahmet, Gürcistan namına Salakaya ve Kazbek, Ukrayna namına Smalstotski ve İsaak Bazyak, Kuban namına Solyatistski, Don namına Frolof imza eylemişlerdir". "Mahkum, Milletler Kongresi", *Odlu Yurt*, Yıl 1, No. 8 (Ekim 1929), s. 323].

¹⁷ *Promete* veya orijinal ismiyle *Prométhée* dergisi, Kasım 1926 - Nisan 1940 arasında Paris'te Fransızca aylık olarak neşredilen, merkezinde Kafkasyalı muhacirlerin olduğu ama Ukraynalı ve Türkistanlıların da katıldığı nadir merkezi yayın organlarından biri idi. Dergi, "Organe de Défense Nationale des Peuples du Caucase, de l'Ukraine et du Turkestan" altbaşlığı ile neşredilmekteydi. Polonyalı otoritelerin yardımıyla 1926'da İstanbul'da oluşturulan ve dört sene sonra Varşova'ya taşınan Kafkas İstiklal Komitesi'nin resmi organı olan dergide Avrupalı yazarlar da yer almakta, genelde Avrupa kamuoyunu Sovyet rejimine karşı mücadeleye teşvik etmeyi, öelde ise muhacirleri mobilize etmeyi amaçlamaktaydı. Dergiyle ilgili geniş bilgi için bk. Georgi Mamulia, "Kratkii Ocherk Istorii Jurnalnala *Prometei*" [Promete Dergisi Tarihinin Kısa Özeti], *Nowy Prometeusz*, No. 0 (2010), s. 77-97. Ayrıca, Promete hareketiyle ilgili de bk. Étienne Copeaux, "Le Mouvement 'Prométhéen'", *CEMOTI (Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien)*, No. 16 (1993), s. 9-46.

¹⁸ Rusça metinde bu ifade bulunmuyor.

¹⁹ Mahbes: hapishane.

İşte bu gibi mülahazalarladır ki, Hondkaryan, bir çevirme hareketiyle işi mugalataya dökerek Rusya'daki "separatizm" in samimi olmadığını ispata çalışıyor. Bu maksatla da o, bazı Ermeni mugalatacılarının öteden beri evirip-çevirmeye alışkın oldukları "Panturanizm" mevzuunu yakalıyor ve silah arkadaşlarından Zarevand²⁰ nam birisinin yanında neşredilecek *Türkiye ve Panturanizm* adlı eserinden istifade ediyor.

Bu eserden iktibas ettiği bazı parçalarla o, ispata çalışıyor ki, *Pro-mete* etrafında birleşen separatistlerin kökünü teşkil eden Türk-Tatar milliyetçilerinin istedikleri istiklal değil, sadece Rusya'dan ayrılmak ve ondan sonra Türkiye'ye kavuşmaktır.

Bu davasını teyit etmek için kölelik ruhu Hondkaryan'a acayip bir metot kullanıyor: Meğerse Kazanlı bir "Tatar" muharririnin "ede-bî zevkini Türkçe edebiyat ve matbuat okumak sayesinde inkişaf ettirmesi" kebirden²¹ imiş... Öyle ya! Hondkaryanlarca dünyada yalnız bir ilham menbaı ve yalnız bir zevk örneği vardır – Rusya! Meğerse "Türkiye'de meşrutiyet ilanının bütün Türk-Tatar memleketlerinde sevinç ve alakayla karşılandığı, keza, affi caiz olmayan bir günah imiş!... Öyle ya, alakadar olmak için Rus meşrutiyeti, Rus nihilizmi, Rus anarşizmi, Rus komünizmi varken bu Türk meşrutiyeti, bu Türk Cumhuriyeti²² de nereden çıktı?!...

İstanbul'da çıkan gazeteleri okumayı, Türkiye'de zuhur eden hürriyet hareketleriyle sade alakadar olmayı bile Rusya vatanseverliğine karşı ihanet telakki eden bir adamın artık Rusya emperyalizmine karşı görülen düşmanane²³ vakaları ne surette karşılayacağı tasavvur edilsin!

"Siz miydiniz muharebe esnasında Rusya hudutlarını candan müdafaa etmeyenler?! Siz misiniz Rusofil olanları Kafkasya birliği haricinde sayanlar?!... O halde görürsünüz neticeyi! Türklerin Ermenilere yaptığını Rusların da size yapacaklarını bekleyiniz!"²⁴

²⁰ Zarevand aslında Zaven (1890-1973) ve Vartoui (1893-1978) Nalbandyan isimli iki Ermeni yazarın kullandığı müstear isim idi.

²¹ Kebair: büyük günah.

²² Rusça metinde "bu Türk Cumhuriyeti" ifadesinin yerine "Türk cemiyeti, Türk milliyetçiliği ve Kemalizm" kullanılmaktadır.

²³ Düşmanane: düşmanca.

²⁴ Bu cümle Rusça metinde şu şekilde geçmektedir: "Siz Rusya'da, Ermenilerin Türkiye'de maruz kaldığı kadere uğrayacaksınız. Bekleyiniz!".